

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

4

Liaudis virsta tauta

BALTOJI VARNELĖ

Redakcinė kolegija:
Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka
Antanas Tyla

Recenzavo ist. m. dr. Vytautas Žalys
Knygą parengti talkino: Vytautas Jogėla, Saulius
Pivoras, Vladas Sirutavičius, Giedrius Subačius,
Raimundas Lopata

Redaktorius Gytis Vaškelis

Dailininkas Saulius Motieka

Turinys

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Antanas Tyla</i>	
Lietuvos valstiečių istorijos (1795-1861 m.) bruožai	7
<i>Saulius Žukas</i>	
Apie Pypkininkus	103
<i>Saulius Sužiedėlis</i>	
Kalba ir socialinė klasė pietvakarių Lietuvoje iki 1864 metų	119
<i>Giedrius Subačius</i>	
Simono Daukanto Didžiojo lenkų—lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba.	135
<i>Vytautas Berenis</i>	
Aristokratijos likimas: Henriko Ževuskio metamorfozės	217
<i>Egidijus Aleksandravičius</i>	
Atgimimo istorijos slenksčiai	235
<i>Thomas A. Michalskis</i>	
The National Consciousness among Lithuanian Emigrants to the United States at the Ending of the 19th and Early 20-th Century	251
<i>Tomas A. Michalskis</i>	
Lietuvių atgimimo psichologija Amerikoje tarp senųjų emigrantų XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje. Bendra apžvalga	265
<i>Egidijus Motieka</i>	
Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: Istoriografinė suvažiavimo pavadinimo analizė	267
<i>Sigitas Jegelevičius</i>	
Plėšikai ar kovotojai?	327
II. DISKUSIJA	339
<i>Saulius Pivoras</i>	
Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto tautiški profiliai XIX a. pirmojoje pusėje	339
<i>Leonas Mulevičius</i>	
Valstiečių savimonė kaip istorijos mokslo objektas	363

<i>Ingė Lukšaitė</i>	383
<i>Jūratė Kiaupienė</i>	
Tezės diskusijai: Viduramžiai ir ankstyvieji naujieji laikai	391
<i>Algirdas Narbutas</i>	
Valstiečių tautinės–pilietinės savimonės klausimu	397
III. RECENZIJOS	407
<i>Jūratė Kiaupienė</i>	
Tautinė, luominė ir valstybinė savimonė viduramžiais.	
Tyrinėjimo problemos	407
<i>Vladas Sirutavičius</i>	
"Liaudis virsta tauta" - E.Vėberio paradigma	419
<i>Česlovas Laurinavičius</i>	
Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai "Lietuviška socialdemokratija iš perspektyvos, 1893-1914 m."	437
IV PUBLIKACIJOS	449
<i>Zita Medišauskienė</i>	
Carinės valdžios sumanymas leisti liaudžiai skirtą žurnalą rusų ir žemaičių kalbomis XIX a. 7-ajame dešimtmetyje	449
<i>Antanas Kulakauskas</i>	
Penki 1882-1883 m. Rytų Lietuvos valstiečių kolektyviniai prašymai dėl lietuvių spaudos lotyniškuoju raidynu leidimo	479
<i>Juozas Tumas</i>	
Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus seimo laiku. (Parengė E.Motieka)	491
STUDIA HISTORII ODRODZENIA LITEWSKIEGO RESUME	507
STUDIES OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN REVIVAL. SUMMARY	521
STUDIEN ZUR GESCHICHTE DER LITAUISCHEN WIEDERGEURT. KURZFASSUNG	535
ASMENVARDŽIAI	551
VIETOVARŽIAI	571

APIE PYPKININKUS
(du J.A.Pabrėžos eilėraščiai)

ESU SAU ŽMOGUS

su sau žmogelis, šarpus kožnam darbe.
Is man pagal norą klojas, Dieve, būk Tau garbė.

tbuvau baudžiava, kiek uždėjo ponas,
ir užtat mane ponas ir kunigs klebonas.

žmokėjau donį, nors su didžia bėda,
ebijau dabar nei pono, nei urėdo.

arčiamoj nesu skolingas, noris kas nedėlią
atsai alaus atsigėręs, perku dar prieteliams.

uriu jungą jaučių, dvi skaisti dukrelė,
as tik anas gaun regėti, sako, kad panelės.

rie to ščėstis yra, kad ir pati ščyra.
Isi turtai ir karūnos dėl manęs nieks yra.

ors prūdelis mažas, kasdien užmal miera.
ankiai kur yr didi turtai, tikros meilės nėra.

Isad linksmas esu, ar ariu ar sėju,
rašau, Dieve, būk ir toliau mano geradėju.

APIE PYPKININKĄ

Nieks man didybės, didžių vyresnybės,
Kuriems paklepčiai atim jų aštrybes.
Nėr man ponystės ir tos neniekinu,
Vienok aš linksmas, pypkę sau kūrinu.

Nėra man smūtkų, nežinau, kas bėda,
Ir dėkavoju, kad Pons Dievs taip rėdo.
Jei mane paplak, kad provą bjaurinu,
Aš jam kloniojuos ir pypkę kūrinu.

Sumnenė čysta niekad nesmūtnijas,
Ana nebijos, kad kilst perkūnijos,
Neboju nieko, tabokėlių trindams,
Stoviu atvožnai, pypkę sau kurindams.

Anas tyrionis, kursai svietaį spaudžia,
Dreb girdėdams, kad perkūnai šaudo.
Aš žaibus metant pats save stīprinu
Ir antrą pypkę prikimšęs kūrinu.

Tam neužvydžiu pavadžiaus geriausio,
Kurs prastą stoną rand čestyj aukščiausioj.
Tegu šlovinas, aš to neniekinu,
Stovėdams žiednai pypkę sau kūrinu.

O dūmas regims, ant oro išnykstaš,
Paduod man mislis kad nebūsiu šlykštus,
Primen man aiškiai, jog čia gyvendamas,
Turiu veizėti, ką rasiu mirdamas¹.

1. Šiame darbe literatūros faktai bus interpretuojami kultūros istorijos požiūriu. Tai du kunigo, pranciškonų ordino vienuolio Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos (1771-1849) eilėraščiai. Visai nesvarstant jų meninio lygio, norėtusi pasinaudoti jais kaip XIX a. pirmos pusės tekstais, teikiančiais medžiagos apie to meto valstiečių lietuvių gyvenimą. Mūsų tikslas - pasiaiškinti, kokių būdu yra pasakojama apie valstietį ir palyginti šį pasakojimą su kitais panašiais ar tematiškai artimais šaltiniais. Juk šie eilėraščiai skiriasi nuo mūsų ausiai įprastesnių baudžiavos užguito valstiečio skundų (plg. anoniminę "Giesmę muzikėlio", išspausdintą pirmajame knygos "Jonas izz Swisłoczes" leidime)².

Iš karto kyla klausimas, ar juose užfiksuotas esamas, tipiškas valstiečio būvis, o gal tai siekiamybė, pamokymas, kaip reikėtų valstiečiui elgtis. Atrodo, kruopštesnė teksto analizė leidžia priartėti prie eilėraščių autoriui aktualių vertybinių orientacijų, prie XIX a. pirmųjų dešimtmečių epistemės.

2.1. *Esų sau žmogelis*. Suprantama, ši frazė - tai ne moderniška žmogaus individualizmo išraiška: *esu žmogus sau*, tačiau šiandieniniu požiūriu atrodo, kad judama būtent šia kryptimi. Mažybinė forma *žmogelis* galėtų rodyti tam tikrą kalbančiojo šypsnį, susilpnina *sau* kategoriškumą, apskritai nuima gyrimosi, pasipuikavimo (*vis man pagal norą klojas*) įtampą. (Tačiau būtina pastaba; naujausi S.Pivoro tyrinėjimai, kurie skelbiami šiame leidinyje, visai pagrįstai sieja terminą *žmogelis* su socialinio rango apibūdinimu, t.y. mažybinė priesaga nurodo socialinę priklausomybę; ši hipotezė visai tikėtina, bet nemanyčiau, kad ji visai atmeta tai, kas anksčiau buvo sakyta.)

Tai pasakojimas apie subjekto *būseną*; pasakotojas ir subjektas šiuo atveju tapatinami, pasakojimui suteikta pirmo asmens, kalbėjimo apie save forma. Žinant autoriaus luomą, galima kelti klausimą, ar šio "persikūnijimo" rezultatas gali būti laikomas daugiau ar mažiau autentišku valstiečio monologu?

2.2. Lėmėjo rolė. Visos pasakojamos gerovės steigėjo, t.y. Lėmėjo rolė natūraliai, be kokių svarstymų, atiduodama Dievui (antroje eilutėje panaudojama kalbinė klišė *Dieve, būk Tau garbė* rodo, kad santykiai su krikščionišku Dievu yra patys betarpiškiausi). Dievas minimas eilėraščių pradžioje ir pabaigoje. Į antrąją eilutę reikia atidžiai išsižiūrėti. Subjekto noras yra tapatinamas su tuo, ką Dievas davė; t.y. noriu aš, bet jam dėkoju ir už norą, ir už jo išsipildymą.

Šitoks apeliavimas į Lėmėją eilėraščio pradžioje ir siekimas perkelti esamą būseną į tęstinumo plotmę, prašant Dievo *ir toliau* būti subjekto globėju, aišku, atitolina eilėraščio subjektą nuo modernaus savistovumo, individualumo idėjos. Santykiai su Dievu nekelia jokių problemų – juo tikima ir pasitikima, apie buvimą *sau* subjektas kalba tik visiškai atsiduodamas Lėmėjui. Galima būtų sakyti, kad jis kartu atsisako savęs, ir suranda save.

Šiame eilėraštyje koncentruojamasi ne prie pradinės kiekvienam pasakojimui būdingos frazės, kai Dievas skelbia žmogui – subjektui jo gyvenimo taisyklės, bet prie finalinės pasakojimo struktūros fazės, kai subjektas jau įvykdė, kas jam buvo liepta, ir yra įvertinimas. Žiūrint pagal tekstą, vertina ne Dievas, bet pats subjektas, žinantis vertinimo kriterijus ir neabejojantis savo teisumu; kasdieniniame gyvenime tai būtų subjekto sąžinės balsas, nuolatos žmogaus poelgius lydintis moralinis imperatyvas. Ši syk tai ne vidinis savo poelgių gretinimas su priimtinais gyvenimo taisyklėmis (lydimas neišvengiamų svarstymų), o deklaratyvus kreipimasis į auditoriją siūlant savo gyvenimo modelį. Kas padėjo *sau žmogui* suprasti, kad jo gyvenimas yra sektinas? Tokiu klausimu priartėjame prie empirinio eilėraščio autoriaus, "už kadro" esančio dar vieno teisėjo rolės atlikėjo (Lėmėjas ir teisėjas yra tos pačios aktantinės rolės inicialinis ir finalinis pasireiškimas; pirmasis suformuluoja vertybes, kurių subjektas siekia, antrasis įvertina subjekto veiklą). Taigi eilėraštyje įvardinta finalinio "autosankcionavimo" situacija, kuri siūlo dvejopai aiškintis subjekto paveikslą: arba tai aukštos savirefleksijos

sau žmogelis, arba už valstiečio kaukės besislepiantis, eisingo gyvenimo taisykles išmanantis kunigas; pastaruoju tveju eilėraštis suvokiamas kaip patarimas, kokiu būdu luotomis – baudžiavos – sąlygomis galima ir reikėtų (?) apti ramios sielos, linksmu žmogumi.

2.3. "Žmogelio" autocharakteristika. Realaus veiksmo, pokyčių transformacijų šlame pasakojime nėra, pasakojimas remiasi vertybių išdėstymu ir receptų (kompetencijos) pavyzdžiais pasiekti įvardijimu. Vertybės yra duotos, jos nevarstomos: ponas uždeda baudžiavą – tai irgi Aukščiausiojo varka, už jos laikymąsi – pagyrimas; mokamas donis, tilygis už tai – vidinė subjekto ramybė, baimės neturėjimas; kaimo scenarijų įrašytas ir smuklės lankymas, kaimynų išsiūpinimas ir priedo tatali atliekama be išsiskolinimų. *Atbūti baudžiavą, užmokėti donį* – tai privalomi dalykai, kuriuos reikalavimus subjektas patenkina, įvykdo, būdamas *šarpus* (t.y. greitas, vikrus) darbininkas, ir čia kalbama apie pagrindinę *sau žmogelio* savybę.

Bet atbūvimas, užmokėjimas – tai ne buvimas *sau*, bet kitiems. Kai kalbama apie karčiamą, *sau* ir *kitiems* susipina; subjektas čia – ištrūkdamas iš kasdienybės – leka nepriklausomas (neskolingas), galintis ir norintis būti *sau*, ir jau savo noru galintis būti kitiems – vaišinti prietelius.

Apžvalgos ratas pasakojime palaipsniui siaurėja, vis labiau koncentruojamasi prie subjekto gyvenimo. 9-10 ilutėse minimi jaučiai, iššerti žirgai ir neskolingi nameliai, gyvenantys darbuotojų izotopija, o atverti nameliai – bendrabūvio kaip vaišinimas alumi), buvimo kitiems izotopija. Tačiau palaipsniui gerovė, kuri buvo pasiekta darbuotojais, pereina į gerovę, kuri atsirado dėl to, kad "žmogeliui" dar ir sekasi, jis apdovanotas laime (tai įvardinta "šėšties" erminu). Aišku, čia nėra kalbama apie pagoniškosios baimės apdovanojimus; aptariamoms epistemėms atstovams gyvenanotojas, kaip ir Lėmėjas, tegali būti vienas ir tas pats *geradėjas*. Taigi individualus subjekto bruožas *šarpumas* papildomas sėkmės aspektu. Pasibaigus *sau žmogelio* apyptovų" išskaičiavimui, pereinama į apibendrinančią dalį, kurioje valstiečio – baudžiauninko gyvenimas jau

supriešinamas turtams ir valdžiai; saikas iškeliamas vi-
besaikiskumo ir kaip argumentas vertinimui minima sėkmė
čia "prūdelis mažas", bet yra tikra meilė, ten – "die-
turtai", bet laimės nėra, nes tikra meilė neaplan-
priešprieša gražina prie sūnelių, dukrelių ir pačios; vadinas
ir apdovanojimą jais subjektas interpretuoja kaip atly-
už savo darbštumą ir pareigų vykdymą. Kitaip sakan-
visa ko pagrindas – *šarpumas*.

2.4. Luomai. Socialiniai santykiai yra duoti ir iš j-
kylantys tarpusavio įsipareigojimai turi būti vykdomi
Apie tokį savo prievolių vykdymą kalbėta pirmoje eilėraš-
čio dalyje. (Atbuvau baudžlavą; užmokėjau donų, čia
primintina, kad Lietuvoje nebuvo – kaip kituose katalik-
kraštuose – privalomos bažnytinės dešimtinės, dar nu-
Mindaugo laikų lietuviai Popiežiaus nuo to atleisti;
pakeista kalėdojimo papročiu (dešimtinė yra *privalėjimas*
duoti tiek ir tiek, o kalėdojimas yra *norėjimas-privalėjimas*
duoti tiek, kiek gali).

Antroje eilėraščio dalyje yra keli užsiminimai ap-
aukštesnį luomą; tai skeptiškas požiūris į turtus (g-
pranciškono požiūris) ir visuomeninę padėtį, bet greit-
to savosios dukrelės lyginimas su panelėmis. Šitok-
apibūdinimas rodo tam tikrą vertybių dviprasmiškumą
nuo aukštesnio luomo atsiribojama, bet jis lieka atskaito-
tašku sakant merginai komplimentą. Tačiau pabrėžtinai
kad pagrindinis negatyvus to luomo vertinimo argumentas
– suabejojimas, ar būna ten tikros meilės.

2.5. Ideali dvasios būseną. Į klausimą, kokia yra a-
turėtų būti idealiai gyvenančio baudžiauninko dvasia
savijauta, formuojasi įdomus atsakymas. Surašysime visu-
savijautos apibūdinimus; jis *patenkintas*, nes pagal nor-
klojasi, jį *giria* ponas ir klebonas (sakralinė ir socialir-
instancijos, kaip matome, neskiriamos), jis *nebijo* pon-
nors kalbant apie donų buvo pasiguosta – jis užmokėta
su didžia bėda – tai vienintelis šešėlis sau žmogel-
gyvenime; *jis nėra skolingas*, šis pasakymas kartojama
– neskolingas smuklėj ir už namus (nebūti skolingas
tai atiduoti, kas kam priklauso: Dievo – Dievui, o ciesoriai
– ciesoriui; būdamas neskolingas, subjektas nepriklaus

kitam, yra savarankiškas, be to, galima prisiminti, kad pranciškonų ordino įstatuose ypač pabrėžiamas skolų atidavimas kaip vidinės ramybės šaltinis; jis *didžiuojasi* ūkiu ir šeima (tai galima numanyti); jis visad yra linksmas. Taigi jis yra visai patenkintas savo būviu, pagirtas ir nieko nebijantis, neskolingas ir galintis didžiuotis savo šeimyna, trumpai tariant, apie savo gyvenimą yra pasakojama euforiniais terminais. Veinintelis dalykas, kurio prašoma geradėjo, tai kad jis garantuotų šios būsenos tęstinumą.

3. Eilėraščio lyginimas su kitais šaltiniais. Negi J.A.Pabrėža, kaip ir jo *žmogelis*, iš dangaus iškrito? Ar sivaizduojama tokia vidinė harmonija baudžiovos sąlygomis? Ypač kai prisimeni vargdienio verksmus žymiojoje "giesmėje nužikėlio": nuo pat ryto reikia dirbt ir vargt, o urėdas dar muša lazda, baudžiovoj reikia būt 10 dienų per savaitę, kankina rūpestis dėl paliktos šeimos, rudenį reikia plukdyt javus į Rygą, o ten apgauna pirkliai panašiai ir K.Donelaičio veikėjams pavojingos kelionės. Karaliaučių – tai per lietuvių literatūrą nusidriekianti sėsłumo izotopija), grįžta alkanas, išiligojęs, bet vėl turi plaukti su rąstais į Rygą, jo valgis – sausa duona, o gyvenimas – kaip galvijų, ponai apsikarstę auksu, o jis neturi nė skatiko, be to, jį prievarta ima į karą, jis nesutinka su nuomone, kad žmonės yra lygūs, o išeiti aukiant smerčio – gert arielką. Suprantama, tai visai kita gyvenimo programa ir ji apibūdinama disforiniais terminais. Kuri iš šių programų tikroviškesnė, jeigu taip galima kelti klausimą? Ar galima pagal vieną kitą užuominą identifikuoti eilėraščių sąryšį su to meto realybe; tarkim, ką sako J.A.Pabrėžos eilėraštyje minimas gyvulių skaičius?

R.Merkienė knygoje "Gyvulių ūkis XVI a. – XXa. pirmoje pusėje" rašo: "VIII a. II pusėje vakarų Lietuvoje laikomi vairūs gyvuliai, tačiau dažniausiai – porinis jaučių skaičius ir du ar daugiau arklių"³. Taigi XVIII a. mastais tai vidutinioko ūkis; visai logiška, kad J.A.Pabrėža pasirenka "tipišką", plačiausiai paplitusį valstiečio ūkio modelį, tik nuomet jo pavyzdys gali būti paveikus to laiko skaitytojui.

Yra dar vienas netikėtas aptartojo J.A.Pabrėžos eilėraščio kontekstas – tai L.Jucevičiaus istorinių, etnografinių

aprašymų knyga "Lietuva"⁴. Kalbėdamas apie didelį Lietuvos valstiečių skurdą ir vargus baudžiatvės sąlygomis, L.Jucevičius rašo: "Visur ta pati priespauda, tas pats plėšimas, tas pats skurdas! Išimtį sudaro tik Prūsai, Žemaičiai ir dalis tikrosios Lietuvos, t.y. Vilniaus, Vilkmėrgės, Upytės ir Kauno apskritys. Prūsų, Kuršių ir Žemaičių valstiečiai dėl to gerai gyvena, kad ten lažas yra arba visai nežinomas, arba yra lengvas. Mokėdami gana įmanomą činčą ir nieko dvarui nedirbdami, visą savo laiką, visą darbą sunaudoja sau. Ten dykūnas ir darbštuolis yra niekam kitam, tik sau pačiam dykūnas ir darbštuolis; ten valstietis negali kaip kitose apylinkėse, atsikalbinėti: "Kam mums stengtis kad ponas viską atima". Užtat kiekvienas dirba su noru, nes žino, kad sau dirba. Šita žemaičių liaudies dainelė kurią čia skaitytojams duodame išverstą lenkiškai (rodos S.Valiūno), geriausiai paaikškina senosios Lietuvos provincijos valstiečių būklę:

Esu sau žmogelis
Šarpus kožnam darbe,
Vis man pagal norą klojas,
Dieve, būk Tau garbė /.../

L.Jucevičiaus komentaras prie pirmųjų keturių lietuviškai išrašytų eilučių: "Tos dainelės originalas man kažkuo žuvo, pamenu tiksliai pradžia" - likęs tekstas publikuotas lenkiškai⁵.

L.Jucevičius čia sumaišė autorius, S.Valiūnui priskyrė J.A.Pabrėžos eilėraščių, bet įdomiausia, kad, amžininko akimis, šis tekstas gali reprezentuoti turtingesnių Lietuvos regionų valstiečio būklę. Faktas, kad eilėrašties buvę paplitę ir kaip liaudies daina (tai tiesa, yra keli jo variantai), sustiprina teiginį, jog jame aprašoma eventualiai autentiška situacija. ("Giesmė muzikėlio" irgi galėtų būti lokalizuojama; matyt, tai šiaurinė Lietuvos pusė, nes minimos net dvi kelionės į Rygą. Turbūt įmanoma istoriškai dokumentuoti ir 10 dienų per savaitę regioną). Taigi J.A.Pabrėžos "žmogelis" gyvena ne kokį išskirtinį gyvenimą. Bet tuomet kyla klausimas - kokiu tikslu rašytas šis eilėrašties? "Giesmėje muzikėlio" guodžiamasi, apeliuojama į Viešpatį, klausiant, ar taip visuomet bus, t.y. norima

nutraukti šitokios būsenos tęstinumą. Darbštumas J.A.Pabrėžos eilėraštyje yra savaime suprantamas dalykas, priemonė pasiekti dvasinę ramybę, nes turto nesiekiama, o laimė šeimoje irgi tik argumentas kažkam kitam – gal siekiamybę galima įvardinti abstrakčiu žodžiu *linksmumas*? *Sau žmogelis* visą laiką linksmas. Ką tai reiškia XIX a. pirmoje pusėje, kalbant apie valstiečio gyvenimą? Nėra abejonės, kad "Giesmėje muzikėlio" subjektas yra *liūdnas*.

II.

4. Eilėraštyje "Apie pypkininką" subjektas, sakytum, tas pats *sau žmogelis*, tik čia dingsta autoironiška deminutyvinė priesaga. Skaitant atrodo, kad šis tekstas remiasi pirmuoju, nes iš paties eilėraščio neaišku, kodėl *Nēr man smūtkų, nežinau, kas bėda?*

Apskritai šis eilėraštis prasideda tuo, kuo baigiasi anas – aš *linksmas*. Kartojasi ir subjekto santykių su Adresantu (Lėmėju - Teisėju) pobūdis (žr. 5-6 eilutes). Lyginant su pirmuoju eilėračiu, čia suintensyvinata negatyvioji baudžiavos pusė; ten buvo minima *didi bėda* mokant donų, o dabar, kaip ir "Giesmėje muzikėlio" kalbama apie plakimą (tekstologai dar turės preciziškai perskaityti išlikusio nuorašo eilutę: *Jey mon plakay kad prowa niekyna*). Išsamiau ir griežčiau šiame eilėraštyje formuluotas savęs lyginimas su aukštesniais luomais.

4.2. Savęs lyginimas su kitais. I strofoje atsiribojama nuo *didybės, didžių vyresnybės*, šiame eilėraštyje nekalbama apie turta, o tik apie socialinę padėtį ir su ja susijusią garbę. Subjekto atsiribojimą lydi moralinis vertinimas, *klepčių* (t.y. pataikūnų) paminėjimas. Perfrazavus pirmąsias dvi eilutes, būtų toks požiūris: subjektas nevertina socialinio iškilimo, o vienas iš argumentų – neišsvengiamas moralinis kritimas, pakilus į aukštesnį statusą. 3-ioje eilutėje vietoj supriešinančio jungtuko *bet*, kuris logiškai čia dera, pavartotas sujungiamasis *ir*, keliantis skaitymo dviprasmybę – ko neniekinu: ponysčių ar savęs, taip į jas žiūrincio, bet 5-osios strofos eilutė *Tegu šlovinas, aš to neniekinu* leidžia čia žiūrėti pirmąjį iš nurodytų perskaitymo variantų.

Nėr man ponystės ir jos neniekinu reiškia tam tikrą abejingumą, turint ką pasakyti ponystei ir kritiškai, bet čia iš dalies susilaikant.

Plakimas, kaip matome, nesukelia kokių nors ypatingų emocijų, tai yra Aukščiausiojo duoto gyvenimo būdo neišsvengiamybė; pagyrimas už gerą darbą ir plakimas, jei *prova bjaurinu*. Toje pačioje strofoje kalbama, kad *nežinau, kas bėda*, vadinasi, plakimas įsitinka Dievo rėdytame pasaulyje, už kurį dėkojama.

Čia vėl prieiname Adresanto ir subjekto santykių problemą. Adresantai pasirodo dviejuose lygmenyse: Ponas Dievas pasireiškia daugiau Lėmėjo vaidmenyje, nes kalbama apie jo teikiamą *rėdą*; už provos bjaurinimą plaka ponas, taigi jis yra Teisėjo, vertintojo rolėje. Taigi Adresantui dėkojama ir už gerą, ir už blogą – visa tai telpa į gyvenimo be *smūtkų* supratimą.

III-IV strofose kalbama apie perkūniją. Tai vėlgi lietuvių mitologijos reminiscencijos. Perkūnai pasirodo visai atitikdami naujausius A.J.Greimo lietuvių mitologijos tyrinėjimus – Perkūnas kaip bausmės atlikėjas, o bausmę sankcionuoja aukštesnis krikščioniškasis Dievas. Baimė kyla, perfrazuojant A.J.Pabrėžą, dėl *nečystos sumnenės* – nešvarios sąžinės. Sąžinės turinys šioje aplinkoje savaime suprantamas, t.y. episteminis, bet IV-oje strofoje jis dar įvardijamas: *tyrionis, kursai svietaį spaudžia, dreb* – tai jau visai konkretūs priekaištai ponijai, kuri suvokia, kad pažeidus duotą pasaulio tvarką, grėsia bausmė: luomai egzistuoja, bet kiekvienas yra įpareigotas ir išipareigojęs prieš kitus, o tai ir sudaro pusiausvyrą, kurią atnešė krikščionybė. Perkūnijos, arba baudžiamosios sankcijos nebijojimas tokiu būdu yra moralinės viršenybės metafora. Aišku, *žai bus metant*, t.y. dangaus teismo akivaizdoje nejauku ir subjektui (Dievo reikia privengti - moko šv. Pranciškus), bet jis *pats save stiprina*, nes jo sąžinė rami; iš konteksto, kuri duoda pirmasis eilėraštis, žinome tos ramybės argumentus.

V strofoje grįžtama prie pirmosios strofos minties, tik jau neužsimenama apie aukštą luomą, o kalbama apskritai apie garbę, pasisekimą, ir čia subjektas kartuoja savojo atsiribojimo žodžius – jis nepavydi, bet tų, kurie *šlovinas*,

neniekina. Čia stabtelėsim prie pranciškonų doktrinos; šv. Pranciškus norėjo, kad žmonės verstųsi savo amatu, kurį moka, bet nekaupytų turtų (jis siekė, kad pranciškonų vienuolija verstųsi savo darbu); Pranciškus pabrėžė, kad kiekviena gėrybė ir dorybė pareina iš Dievo, o ne iš sutvėrimų, ir kad niekas prieš Dievo veidą nedrįstų didžiuotis, o kas giriasi, tegul Viešpatyje giriasi – aptariamųjų eilėraščių subjektas taip ir daro. Bet Pranciškus perspėjo mokinius, kad nesipiktintų turtingais ir neniekintų aukštos kilmės žmonių, taip puikiai pasipuošusių, nes Dievas yra ir jų Viešpats. Jisai gali ir juos pašaukti ir nori taipogi ir juos nuteisti ir išganyti.

4.3. Pypkiavimas. Ką reiškia šis veiksmas, ypač kai jis įrašytas į minėtą kontekstą? Jeiigu veiksmus (pagal A.J.Greimą) suskirstysime į tranzityvius, nukreiptus į ką nors kitą (pvz., vaišinimas alumi) ir reflektyvius (ar sangražinius), kurie nukreipti į save (alaus gėrimas, vaišinimasis smuklėje), tai rūkymas atitiks pastarąjį.

Iš pradžių išrinkime visa, kas susiję su rūkymo izotopija:

- aš linksmas, pypkę sau kūrinu,
- [po paplakimo] aš jam kloniojuos ir pypkę kūrinu,
- [matant artėjančią perkūniją] Neboju nieko, tabokėlį trindamas, Stoviu atvožnai, pypkę sau kūrindams,
- žaibus metant pats save stiprinu ir antrą pypkę prikimšęs kūrinu,
- [žiūrėdamas į garbės siekiančius] stovėdamas žiednai pypkę sau kūrinu,

(paskutinę strofą kol kas paliekame)

Pirmas eilėraštis baigiasi konstatavimu - *linksmas esu*, antrojo pradžioje kartojasi subjekto būsenos įvardijimas - *aš linksmas*. Ką reiškia linksmumas pranciškonui? Šv. Pranciškaus reguloje broliams primenama, kad jie nebūtų nuliūde, bet turėtų linksmą išvaizdą ir būtų "malonūs apsiėjime". Jis sako: "Tegul galvą nuleidę, paniurę vaikščioja tie, kurie yra velnio, o mums pridera Dievuje linksmintis ir džiaugtis". Kitoje vietoje: "Siela, leisdama savyje įsigalėti nuliūdumui, sielvartams, ieško išviršinių suraminimų ir lengvai pasiduoda pasaulio linksmybės". Galų gale prisimintini trys Pranciškaus patarimai, kaip atsiginti

pagundų: 1) pirma turėjo būti *malda*; 2) antra – *paklusnumas*, noriai pildant kito valią; 3) trečia – evangeliškas *džiaugsmas* Viešpatyje, kurs išblaško visas blogas ir tamsias mintis.

Ketvirtoji I strofos eilutė aiškiai rodo, kad pypkės rūkymas figūratyvizuoja abstrakčią sąvoką *linksmas*, o linksmumas apibendrina vidinės harmonijos pojūtį, tam tikrą gyvenimo pilnatvę. Regis, šis *linksmumo* turinys, sudarytas remiantis pirmuoju eilėraščiu, neprieštarauja antrajam; vadinasi, kažkas panašaus turima galvoje, kai kalbama apie subjekto pypkiavimą. Vertėtų stabtelėti prie frazės *pypkę sau kūrinu*, ji pokartota tris sykius. Įvardis *sau* suartina svarbiausias abiejų eilėraščių frazes (*esu sau žmogelis*, *sau kūrinu*). Pirmajame eilėraštyje kalbėta apie dvejopus subjekto veiksmus: kitiems (baudžiava, donis, vaišinimas) ir sau (alaus gėrimas ir visais savo darbais užpelnyta ramybė bei linksmumas). Antrajame eilėraštyje kalbama tik apie reflektyviusius (arba sangražinius) veiksmus (paskutinės strofos dar neliečiame). Siekiantys sau ponystės arba šlovės turi vieną vertės objektą, o subjektas deklaruoja kitas vertybes: linksmumą, baimės, pavydo neturėjimą (matyt, linksmumas yra šių konkretybių abstrahavimo terminas). Alaus gėrimas ir rūkymas yra trumpalaikio atitrūkimo nuo kasdienybės rutinos būdai, pirmasis labiau socializuotas (ne tik atsigeriama, bet ir vaišinama), antrasis – individualesnis (nors kultūra žino ir vaišinimą taboka, bet šiame eilėraštyje tatau nėra aktualizuota). Eilėraštyje apie pypkiavimą nėra ironiškumo atspalvį teikusios deminutyvinės *žmogelis* formos, bet tam tikrą ironijos dozę čia skleidžia pats pypkiavimo veiksmas. Paskutinėje strofoje pypkiavimas perauga į "filosofinę" refleksiją.

Pypkiavimas – tai ne šiuolaikinis greitas cigaretės užsidegimas, o ištisas ritualas (prisiminkim, kad S. Daukantas parašė "Pamokymus apie auginimą taboko", beje, į alų irgi atkreiptas dėmesys – kita knygelė vadinosi "Pamokymas, kaip apynius auginti"), šio ritualo metu tabokėlių trindamas, vieną po kitos pypkes kimšdamas ir rūkydamas, subjektas iš tiesų būna tik sau.

Pypkės užsirūkymas šiuo atveju yra tam tikros distancijos nuo žmogų supančio pasaulio, įvykių, kuriuose jis priverstas dalyvauti, įvedimas. Galimybė atsiriboti nuo kasdienybės tarsi leidžia pernelyg į ją "neįsijausti", įvesti papildomą autoritetinę matmenį jos vertinimams. Šitas atsiribojimas nuo kasdienybės, bet ne vien nuo buities rūpesčių, nes užsirūkoma ir kai ponas dreba, laukdamas bausmės, nėra tai modernus "užsidarymas savyje", greičiau čia matome atsigręžimą į universaliasias vertybes, kurios bus iššifruotos paskutinėje strofoje. Jau minėta, kad pirmoje strofoje pypkės rūkymas yra linksnumo, sugebėjimo būti sau žmogumi išraiška. Antroje strofoje rūkoma *kloniojantis*, t.y. priimant Aukščiausiojo siųstas bausmes; čia pypkiavimas rodo galbūt ir savijautos stabilumą. Perkūnijos metu pypkiavimas yra savęs drąsinimo būdas, o padažnėjęs rūkymas žaibuojant rodo, kad šis mini ritualas padeda nusukt mintis savęsp. Penktoji strofa ironiškesnė; kalbama, kad subjektas kitiems nepavydi garbės, bet godžiai – *žiednai* traukia dėmą. Kitaip sakant, sugretinami du skirtingi norai, skirtingi vertės objektai, o sugretinimo aštrumas slepia ironiją. Taigi subjekto norai supaprastinami, suglaudžiami iki efemeriško dūmo, bet šiam išsisklaidančiam dūmui suteikiama metafizinė dimensija (prisiminkim jau vėlesnį Maironio išnykstantį dūmą, tik, aišku, jau ne pypkės, kultūra juda rimtėjimo kryptimi).

4.4. *Memento mori*. Šitas savo pomėgių tenkinimas - turbūt neprieštaraujantis, kaip ir alaus gėrimas, duotoms gyvenimo taisyklėms,- išvirsta į savo gyvenimo apmąstymą. Dabar jau neabejotina, kad minėtas atsiribojimas papsint pypkę, distancijos įsteigimas įveda naują požiūrio tašką. Efemeriškas dūmas primena gyvenimo trumpumą, o mirtis mąstoma neatskiriamai nuo paskutiniojo teismo; taigi dūmas priverčia galvoti – *primena man aiškiai* – kaip, būdamas šiame pasaulyje, žmogus ruošiasi kitam, ar jo gyvenimas nepasirodys buvęs *šlykštus*. Matome, jog tai savęs paties teisimas, Adresantui priklausančias sankcijas atlieka pats subjektas ir šis sąžinės teismas, matyt, yra viršesnis už pono paskirtą paplakimą. Taigi eilėraščio

pabaigoje pateikiamas pypkiavimo kodas, paaiškinantis, kad ir tokiomis sąlygomis žmogus gali būti linksmas, rūkyt pypkę, negeisdamas būt didesniu negu jis yra, neieškodamas garbės, nes į viską jis sugeba žvelgt iš *memento mori* perspektyvos. Paskutinė strofa atskleidžia dar vieną dalyką – tai, kas buvo vadinama sangražiniais, reflektiviais veiksmais, pasirodo, yra nukreipti dar ir kažkam kitam – sprendimą darysiančiam paskutinio teismo dieną, – vadinasi, visa tai artima malda. O šitaip žiūrint, galima sakyti, kad autorius eilėraščiuose kalba apie visus tris šv.Pranciškaus patarimus; melstis, paklusti kitų valiai, džiaugtis.

5. K.Donelaitis, J.A.Pabrėža, S.Daukantas. Norint aiškiau suvokti J.A.Pabrėžos kuriamą prasminį universumą, reikėtų jį palyginti su donelaitiškuoju ir daukantiškuoju. S.Daukanto darbuose (pirmasis istorijos variantas parašytas jau 1822 m.) lietuvių valstiečių būklė vertinama panašiai kaip "Giesmėje muzikėlio", be to, S.Daukantas šaiposi iš gerai baudžiamą atliekančių valstiečių; jo socialiniame projekte akivaizdžios demokratizmo tendencijos, kalbama apie valstiečių luomo atvirumą, raginama mokytis, verstis amatais, prekyba. Kitaip sakant, S.Daukantas daug labiau palinkęs į ateitį, jo nepatenkina esamoji politinė ir socialinė tvarka (lietuviai pavergti, valstiečiai engiami), jo istorijos supratimas sekularizuotas; taigi jis priklauso naujajam lietuvių civilizacijos etapui. S.Daukantas ir J.A.Pabrėža buvo pažįstami, atrodo, net bičiuliausi, abudu priklauso XIX a. pirmos pusės lietuviybės gaivintojų kartai. S.Daukantas rengė vadovėlius įsivaizduojamai lietuviškai (ne tik pradinei) mokyklai; J.A.Pabrėža sistemingai visą gyvenimą kūrė lietuvišką botanikos terminiją, šis darbas rodo, jog buvo galvota apie intelektualią lietuviškai kalbančią publiką. V.Gidžiūnas pateikia tokį, J.A.Pabrėžą charakterizuojantį epizodą: "Vienas draugas lenkas ar sulenkėjęs lietuvis jam pastebėjęs, kad nesą prasmės gaišinti laiką rašant tokias knygas (medicinos, botanikos ir kt. veikalų – S.Ž.) lietuviškai, nes daug puikios šios srities literatūros yra lenkų kalba. Tada J.A.Pabrėža jam atsakęs: "Kam tie lenkai gaišina laiką ir rašo lenkiškai, kai tiek daug

ir puikios tos rūsies literatūros yra vokiečių, prancūzų ir anglų kalbomis?"⁶

Subjekto santykiai su Aukščiausiuoju, luominių struktūrų aptarimai rodo, kad šiuose eilėraščiuose daugiau bendrumų rastume tarp J.A.Pabrėžos ir K.Donelaičio, negu S.Daukanto. K.Donelaitis būtų kritiškesnis ponų savivalei, o teigiamo būro sampratoje netilptų plakimas, kaip natūralus, kasdieniškas reiškiny. Jei Pričkų nuplakė, o priežastis – vis nesisekančios lietuviams kelionės – neapseinama be skundų Aukščiausiajam (beje, šv.Pranciškus iš tiesų pasijuto laimingas, kai jį nepelnytai nuplakė viešbučio sargas).

Vis dėlto pypkiavimas, matyt, nėra absoliutus linksmumo sinonimas, pypkiavimas įveda minėtąją distanciją tarp subjekto ir jį supančio pasaulio. Kita vertus, nėra ko manyti, kad šiuose eilėraščiuose kalbama apie valstietį, gyvenantį pagal griežtą pranciškonų vienuolijos regulą. Reikalavimai šiam subjektui yra susilpninti. Jeigu reikėtų identifikuoti tokio tipo žmogų, labiausiai jis primintų paprastų susilaikančių žmonių ordiną – tercijonus, lietuviškai – tretininkus; svarbiausios tretininkų brolių ir seserų pareigos yra teisingai gyventi savo gyvenamose vietose, nekraunant sau turto, atlikti gerų krikščioniškų darbų ir saugotis pasaulio tuštybių, o vienas iš pirmųjų veiksmų stojant į šią broliją - gražinti visiems skolas.

Bet, regis, ir to palengvinto kelio nepakanka norint įvesti minėtąją distanciją; juk džiaugsmas, linksmumas - tai betarpiškiausias sąlytis su tuo, kuo džiaugiesi. Todėl reikėtų grįžti prie frazės *esu sau žmogelis*.

J.A.Pabrėžos *sau žmogus* jau ne visiškai ištirpsta savo veikloje, jis jau yra apsibrėžęs aplink save ribą, jis rūpinasi savo keliu, turi savo tikslą ir jį realizuoja. Prsiminkime L.Jucevičiaus citatą: "Ten dykūnas ir darbštuolis yra niekam kitam, tik *sau pačiam* dykūnas ir darbštuolis". Atrodo, kad šiuose, o ypač antrajame, eilėraštyje yra kalbama apie slenksčio į savivoką peržengimą. Postuluojamas tradicinis gyvenimo būdas, bet sąmonė jau aktyvi, ataskaitos sau jau duodamos. K.Donelaitis ir S.Daukantas bendrojoje lietuvių kultūros raidoje priklauso dviems skirtingiems jos etapams, o J.A.Pabrėžos eilėraščiai yra tarpinė grandis,

jų analizė leidžia apčiuopti episteminio kultūros lūžio procesą, perėjimo nuo vienu prie kitų vertybių situaciją. J.A.Pabrėža projektuoja liejimo ateitį (argi ne šviesią?) dar nekvestionuodamas baudžiavinių santykių. Jis siūlo archaiškesnį raidos variantą negu tas, kurį matome "Giesmėje muzikėlio", esančioje jau pakeliui į S.Daukanto demokratizmą. J.A.Pabrėža nori rasti įmanomą, padorų ir net garbingą gyvenimo būdą duotomis sąlygomis, bet tam reikia sutelkti vidines žmogaus pastangas; šitą pasitempimą galima apibūdinti kaip priklausymą tretininkams, o galima ir visai abstrakčiai - kaip stoišką laikyseną.

LITERATŪRA

¹Pabrėža J. Esu sau žmogelis išarpus kožname darbe // Jucevičius L.A. Raštai. V., 1959. P. 336-337.

²Janas iz Swisłoczes. 1823. P. 248.

³Merkienė R. Gyvulių ūkis XVI a.- XX a. pirmojoje pusėje. V., 1989. P. 64.

⁴Jucevičius L.A. Lietuva. V., 1946.

⁵Jucevičius L.A. Raštai. P. 335-336.

⁶Gidžiūnas V. Pabrėža J.A. Vilniaus universitete žemaičių grupėje. Roma, 1987. T. 2.